

ΧΑΛΚΙΝΟΙ ΥΜΝΟΙ ΣΤΗ ΠΕΤΡΑ

«La Cathédrale Gothique, c'est
le monde en raccourci».

RODIN

LES CATHÉDRALES DE FRANCE τοῦ RODIN

A. DALLEMAGNE τοῦ GEORGE TURPIN

Νὰ ὀφείλωμε εὐγνωμοσύνη στοὺς ἀκουαφορτίστ ποὺ ἀνέβασαν τὴ τέχνη τους, ἀπὸ τὴν ἀντίγραφὴ τῶν μεγάλων ἀριστουργημάτων, στὸ ἐπίπεδο τῆς δημιουργίας.

Νὰ ὀφείλωμε δυὸ φορὲς εὐγνωμοσύνη σ' ὅσους ἀπὸ αὐτοὺς ὕμνησαν τὰ παλῆα μνημεῖα, τῆς παλῆς ἐκκλησίης, τὰ παλῆα κάστρα. Δὲν τονίσθηκε ὕμνος ὑπέρτερος. Ἡ γεμάτη καὶ δυνατὴ ἀρμονία τοῦ μετάλλου ποῦ σκαλίζει τὴ πέτρα. Τοῦ χαλκοῦ ποῦ ὑμνᾷ τὸ μάρμαρο !

Οἱ πιστοὶ τεχνίτες τοῦ μεσαίωνα ξαναζοῦν στοὺς σημερινοὺς ἀκουαφορτίστ. Σὲ ἀνάλογη μυστικιστικὴ ἔκσταση δουλεύουν τοὺς θρησκευτικοὺς ψαλμούς των στὴ δόξα τῆς Παλῆς Γαλλίας.

«Πολλὲς φορὲς—ὅπως λέγει ὁ Turpin—ἡ γραμμὴ τοῦ Dallemagne μὲ σέβας ὑψώνεται, ἀγνὴ καὶ θρησκευτικὴ, σὰν ἱερὸς ὕμνος ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς καρδιάς, καὶ νανουρίζει τοὺς χιλιόχρονους θόλους τῶν μοναστηριῶν καὶ ἐκκλησιῶν : ἦχος βαθύς, παθητικοῦ ὄργανου ! »

«Ἐνα τρεμουλιασμὰ ἱερῶς καὶ λειτουργικῆς ἀγάπης κυματίζει στὰ ἔργα του, σὰν θυμίαμα θεῖο καμμένο στὴ δόξα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ λευκοὺς μοναχοὺς, τάγματος ὁραματιστῶν.»

«Ὁ Dallemagne κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὸν θρησκευτικὸ χαρακτῆρα τῶν ἐκκλησιῶν. Τὴν ἀτμόσφαιρά των γεμάτη ἀπὸ θυμιάματα καὶ προσευχάς. Ψάχνοντας τὴν ἀλήθεια ἔμαθε νὰ εἶνε, ἀπλούστατα, Χριστιανός.»

Ὁ Dallemagne στὰ ἀκουαφόρτε του ἀπέδωκε τὴ θρησκευτικὴ συγκίνηση ποῦ αἰσθάνθηκε βλέποντας τὰ παλῆα μνημεῖα· τοὺς Καθεδρικοὺς ναοὺς τῆς Γαλλίας.

Ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ ροπὴ πλησίασε τὸν μεσαίωνα. Στῆς πλάκες του τὰ κάστρα καὶ οἱ ναοὶ ξαναζοῦν «μιὰ κραυγὴ ἐνθουσιασμοῦ ποῦ σαλπίζει ἐλεύθερα τὴ δόξα τῶν περασμένων.» Κάτω ἀπὸ τὰ portiques διαγράφονται οἱ σκιὲς τῶν εὐγενῶν, πάνω ἀπὸ τῆς γέφυρας περνοῦν οἱ ἱππότες σὲ πομπή.

Ἄλλοι ὅμως πλησίασαν τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς γιὰ νὰ τοὺς γνωρίσουν. Δὲν γνωρίζει εὐκόλα ὁ καθεὶς ἓνα κόσμον !

Πλησίασαν ζητώντας τὴν ἀλήθεια στὴ Μεγάλῃ Τέχνῃ. Δὲν ἐπῆγαν νὰ δοῦν τοὺς ἱππότες στὰ κάστρα, τοὺς μοναχοὺς στὰ μοναστήρια. Δὲν εἶδαν τὴ φτωχὴ Cathédrale de Reims γιὰτὶ μέσα κεῖ στεφθῆκανε οἱ Βασιλεῖς τῆς Γαλλίας.

Νέοι ἀκόμα, αὐθόρμητα, νοιώσανε τὸ ἄπειρον κάλλος τῶν Γοτθικῶν. Οἱ νιαντελλένιες ἀψίδες τοὺς κρατοῦσαν μπλεγμένους στὰ δίχτυα τους.

Ὁ θαυμασμός των, τοὺς ὠδήγησε.

Κ' ἔδωσαν τὴ ζωὴ των, ζωὴ γιγάντων—75 χρόνια ἐργασίας καὶ σπουδῆς—γιὰ νὰ γνωρίσουν τὸ δέσιμον τοῦ Καθεδρικοῦ ναοῦ. Κατώρθωσαν ν' ἀγκαλιάσουν τὸ Μεγαθῆριον τῆς ὠμορφιάς, νὰ τὸ ὑποτάξουν στὴ μεγαλοφυΐα των. Σὲ κάθε πέτρα ἐνοιῶσαν τὴ ψυχὴ τοῦ ἀγνώστου Χριστιανοῦ τεχνίτη. Εἶδαν

κάθε πέτρα ν' αναπνέει! Προχώρησαν μέσα στη παράδοση του μεσαιώνα και δέσανε την κομμένη κλωστή. Ἡ καινούργια μορφή των έργων τους— ἡ σημερινή Ἀναγέννηση τῆς Γλυπτικῆς— εἶνε σφιχτά δεμένη με τὴ μορφή των Γοτθικῶν.

Οἱ Bourgeois de Calais, ὁ Balzac των μᾶς μιλοῦν με τὴν ἴδια γλῶσσα.

Κάτω ἀπὸ τοὺς μακροὺς χιτῶνες με τῆς μεγάλης καὶ ἀπλῆς δίπλης διαγράφεται πάλι δυνατὰ τὸ δέσιμο τοῦ σώματος.

Ὅμοια με τοὺς Γοτθικοὺς Κυρίους τῆς Πέτρας, θὰ μείνουν ὡς τὸ τέλος ἐργάτες, σπουδάζοντας καὶ μελετόντας τὴ φόρμα.

Ἀπλοὶ ἐργάτες, ποῦ με τὰ ἔργα τους φθάσανε ὡς τὴ φιλοσοφία!

Καὶ ἀναγκαστικὰ τὸ καλύτερο δεῖγμα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης των θὰ εἶνε ἡ μελέτη των γιὰ τοὺς καθηδρικοὺς ναοὺς τῆς Γαλλίας. Ἡ βαθεῖα γνῶσις των Γοτθικῶν στηριγμένη στὴ διορατικὴ παρατήρηση των.

Καὶ ὁ Rodin μᾶς ἐξηγεῖ με τῆς σημειώσεις του, τὰ σχέδιά του, τὰ ἀκοναφόρτε του, ὅλη τὴ μυστικιστικὴ καὶ συμβολικὴ τέχνη των Γοτθικῶν. Ὅλη τὴν αἰσθητικὴν των.

Μᾶς λέγει τόσα πολλὰ:

«Τὸ πνεῦμα τοῦ σημερινοῦ αἰῶνα δὲν συμφωνεῖ, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, με τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἡ ἐκκλησία εἶνε μιὰ βραχόδης ἀκτὴ. Οἱ γοτθικοὶ πύργοι εἶνε οἱ menhirs των Δρουϊδικῶν μας μνημεῖων. Ὁ ναὸς εἶνε πλαγιασμένος σὰν dolmen.»

«Ἡ εὐθεῖα γραμμὴ εἶνε κρύα καὶ σκληρή. Οἱ Ἕλληνες τὴν πολέμησαν. Οἱ στίλοι των ναῶν των εἶνε ἐλαφρὰ ἐξογκωμένοι. Ἡ γραμμὴ τοῦ γοτθικοῦ πύργου εἶνε ἐλαφρῶς καμπύλη. Καὶ εἶνε αὕτη ἡ γραμμὴ, ἡ ζωντανὴ καὶ λεπτὴ, ἡ κυριώτερη ἀρετὴ τοῦ Γοτθικοῦ ρυθμοῦ.»

«Ὁ οὐρανὸς τοῦ Βορρᾶ τὸ θέλησε ἔτσι. Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ μεσαιώνα ἔχτιζαν τὰ μνημεῖα τους μέσα στὸν ἀέρα, στὸ φῶς. Σκαλισμένα μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα. Τὸ φῶς τοῦ Βορρᾶ δὲν εἶνε ἐκεῖνο τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀνθρώπινη οἰκογένεια ἔχει τὴν ἴδια καρδιά. Μὰ σ' ὅ,τι λέγει ὁ Ἕλλην με ἡρεμίαν, ἀνάλογον με τὸ αἰωνίως καθαρὸ φῶς τῆς Ἑλλάδος, προστέσαμε ἡμεῖς τὸ πλάγιο των ἡλιων μας ποῦ γέρνουν, τὴν δικιά μας ἀλήθεια, τὴ χώρα μας, τὰ φθινόπωρα μας, τὸ δάγκωμα τοῦ χειμῶνα, τῆς ψυχῆς μας ποῦνε ὀλιγότερον ἀκριβεῖς, τὴν ἀπόσταση ποῦ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸν σκληρὸ ἥλιο τὸν ἀλύπητο, τὸν Ὀλύμπιο! Τέλος προστέσαμε τὰ δέντρα μας!»

«Ἐχομε καὶ ἡμεῖς φῶς στὴ πατρίδα μας, μὰ περνοῦν ἀπὸ ἄμπρός του πέπλα ἀπὸ σύννεφα. Δὲν πρέπει ν' ἀποδώσουμε κι' αὐτὰ στὴ τέχνη μας; Καὶ ἡ γραμμὴ, ἡ εὐφορὴ γραμμὴ, δὲν πρέπει νὰνε περισσότερο τονισμένη ἀνάλογα με τὰ σκοτεινὰ μας φθινόπωρα;»

«Ἔτσι θὰ πλησιάσωμε στὰ δάση μας.»

«Οἱ ψυχῆς μας εἶνε περισσότερο σκιασμένες ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴ. Οἱ παρατηρήσεις μας ἔχουν περισσότερες ἀποχωρήσεις γιατί φέρομε στὴν καρδιά μας τὰ σύννεφα καὶ τὰ δάση μας. Οἱ καθηδρικοὶ μας ναοὶ ταιριάζουν στὴ ψυχὴ μας, καὶ τὸ γυμνὸ των ἀγαλμάτων των δὲν κυριαρχεῖ ὅπως στὴν ἀρχαιότητα.»

Μὲ ἀνάλογο πνεῦμα ὁ Joris Karl Huysmans στὸ βιβλίον του «La Cathédrale» παρατηρεῖ ὅτι κανένας δὲν γνωρίζει ἀκριβῶς τὴν ἀρχὴ τῆς Γοτθικῆς μορφῆς. Τὸ γοτθικὸ τόξο δὲν εἶνε τὸ χαρακτηριστικὸ σημεῖο μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς περιόδου.

Ἄν εἶνε ἐξακολούθησι τοῦ Ρωμανικοῦ ρυθμοῦ ἢ ἂν ὑπῆρχε στήν Αἴ-
γυπτο, στή Συρία ἢ στήν Περσία ἢ ἀκόμα ἂν εἶνε μεταλλαγή τῆς Σαρρασι-
νῆς καί Ἀραβικῆς τέχνης, ὅλα αὐτὰ δὲν μᾶς καθορίζουν τίποτα «καί ἡ
γοτθικὴ γραμμὴ μένει σκοτεινὴ, ἴσως γιὰ εἶνε ὀλοφάνερη!»

«Τὸ δάσος, γράφει ὁ Huysmans, ἔδωκε στὸν ἄνθρωπο τὴ μορφὴ τῶν
νηῶν τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ Γοτθικοῦ τόξου. Ἡ πιὸ ἀξιοθαύμαστη
ἐκκλησία ποῦ ἡ ἴδια ἡ φύσις ἔχτισε μὲ τὸ νὰ χαρίσει τὰ σπασμένα
τόξα τῶν κλάδων τῆς, βρίσκεται στή Jumieges. Ἐκεῖ κοντὰ στὰ μεγα-
λόπρεπα ἐρείπια τοῦ μοναστηριοῦ ποῦ διετήρησε ἀνέπαφους τοὺς δυό
του πύργους, καὶ ὅπου ὁ νάρθηκας ἄστεγος στρωμένος μὲ λουλούδια
σμίγει μὲ τὰ φυλλώματα ποῦ τὰ περιτριγυρίζει μιὰ ἀψίδα ἀπὸ δέντρα,
ἐκεῖ τρεῖς μεγάλες δεντροστοιχίες, ἀπὸ ἐκατόχρονους κορμούς, διαγράφονται
σ' εὐθεία γραμμὴ. Ἡ μία στή μέση πολὺ πλατειά, οἱ ἄλλες πιὸ στενές, μᾶς
δίνουν μὲ ἀκρίβεια τὸ σχέδιο τοῦ ναοῦ μὲ τοὺς παράπλευρους σηκοὺς, στηριγ-
μένους σὲ μαύρους στύλους, μὲ θόλο μάτσες ἀπὸ φύλλα. Πρέπει νὰ τὴν
δοῦμε τὸ χειμῶνα, ὅταν ὁ θόλος σχηματίζει τόξα χιονισμένα, ὅταν οἱ στύ-
λοι εἶνε λευκοί, γιὰ νὰ γνωρίσωμε τὴν πρώτην ἰδέαν—τὴ σπορὰ τῆς τέχνης
ποῦ βλάστησε μὲ τὸ θέαμα τέτοιων δεντροστοιχιῶν—στή ψυχὴ τῶν ἀρχι-
τεκτόνων ποῦ ἐλέπνυναν σιγὰ σιγὰ τὸν Ρωμανικὸ ρυθμὸ καὶ κατόρθωσαν
ν' ἀντικαταστήσουν ὀλοκληρωτικὰ μὲ τὸ μυτερὸ τόξο τὴ στερογγυλὴ
ἀψίδα.»

«Μὰ ἡ ποῦ ἡ φύσις δὲν μπορούσε νὰ δώσῃ ἦταν ἡ ἀξιοθαύμαστη
τέχνη, ἡ βαθειὰ συμβολικὴ γνώσις, ὁ ἥρεμος ἢ ὁ ταραγμένος μυστικισμὸς
τῶν πιστῶν ποῦ ἔκτισαν τοὺς Καθεδρικοὺς ναοὺς. Χωρὶς αὐτοὺς ἡ Ἐκκλη-
σία θὰ ἔμενε μὲ τὴ βάρβαρη μορφὴ ποῦ τὴν συνέλαβε ἡ φύσις : ἓνα πρωτό-
πλασμα χωρὶς ψυχὴ, μιὰ προπαίδεια. Ἦτο τὸ ἔμβρυον μιᾶς μητροπόλεως, ποῦ
ἄλλαξε μορφὴ κάθε ἐποχῇ, κάθε μέρῳ. Πότε ζωντανὴ πότε ἀκίνητη. Ἡ
ψυχὴ τῆς ἦσαν τὰ μουγκὰ ὄργανα τῶν ἀνέμων, ποῦ μετακινούσαν τὴν
κινητὴ στέγη τῶν κλάδων τῆς.»

«Ἦσαν εὐκολάλλακτη, πολλὰς φορὲς βουβή, ὑποκείμενη στὴς αὔρες, ἔλος
ὑποτακτικὸ στή βροχῇ. Φωτισμένη μόνο ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἐκοσκίνιζε τὸ φῶς
τοῦ μέσα ἀπὸ τοὺς ῥόμβους καὶ τῆς καρδιᾶς ποῦ σχηματίζουν τὰ φύλλα τῆς,
σὰν νὰ περνοῦσε μέσα ἀπὸ πράσινα vitraux. Ὁ ἄνθρωπος, στή μεγαλοφυΐα
του, ἐμάζεψε αὐτὲς τῆς σκόρπιες λάμψεις, τῆς συνέπτυξε σὲ roses καὶ
σὲ λάμες καὶ τῆς τοποθέτησε ξανά στὴς δεντροστοιχίες τῶν ἄσπρων κορμῶν.
Καὶ ἔτσι, ἀκόμα καὶ τῆς σκοτεινότερης μέρας τὰ vitraux θὰ λάμπουν.
Θὰ συγκεντρώνουν τὰ τελευταῖα φῶτα τῆς δύσης, θὰ ντύνουν τὸν Χριστὸ καὶ
τὴν Παναγίαν μ' ἀμύθητες λάμψεις, καὶ θὰ πραγματοποιήσουν τὸ μόνον στόλι-
σμα ποῦ θὰ ταίριαζε στὰ ἐνδοξα σώματα : Φλόγινους χιτῶνες!»

«Εἶνε ὑπεράνθρωποι, ἀληθινὰ θεοὶ, οἱ Καθεδρικοὶ ναοὶ ὅταν τοὺς σκέ-
πτται κανεῖς!»

«Ἀπὸ ὑπόγειοι Ρωμανικοὶ ναοὶ μὲ θόλους χαμηλοὺς καὶ βαρεῖς — ἡ
ψυχὴ ποῦ γονατίζει, ἀπὸ ταπεινότητα καὶ μὲ φόβο, μπρὸς στήν Ὑψηλὴ Με-
γαλειότητα, ποῦ μόλις τολμᾷ νὰ ὑμνήσῃ—οἱ μητροπόλεις μας πιὸ τολμηρές,
ἐλύγισαν μὲ μιὰ μόνην πίεσιν τὸ κυκλικὸ τόξο, τὸ ἐμήκυναν σὲ ὠσειδὲς ἀμυγ-
δάλου, ἐστελωθήκαν σηκώνοντας τῆς στέγες, ἔψωσαν τοὺς σηκοὺς, ἔντυσαν
μὲ χίλια ἀγάλματα τὸν χορὸ, σκορπώντας στὸν οὐρανὸ, σὰν προσευχές, τὰ
τρελλὰ παιχνίδια τῶν στύλων των!»

«Ευμβόλισαν τὴ φιλικὴ ἀγάπη τῶν προσευχῶν. Ἐγιναν πιὸ ἀλαφριές. Ἐδειξαν περισσότερὴ ἐμπιστοσύνη, περισσότερὴ τόλμη πρὸς τὸν Θεόν.»

Τὸ δάσος εἶνε τὸ motif τοῦ Καθεδρικοῦ ναοῦ. Μ' αὐτὴ τὴ σκέψη καὶ ὁ Baudelaire θὰ γράψῃ σ' ἓνα του γράμμα «στὸ βάθος τοῦ δάσους, σκεπασμένος ἀπὸ τὰ κλαδιὰ τῶν δέντρων, ὅμοιος μὲ θόλους καθεδρικῶν ναῶν, σκέπτομαι τῆς παράξενες πόλεις μας, καὶ ἡ θαυμασία μουσικὴ ποῦ κυλᾷ πάνω στῆς κορφές, μοῦ φαίνεται νὰ συμβολίζῃ τοὺς ἀνθρώπινους στεναγμούς.»

Μὰ πρέπει ἴσως οἱ τεχνίτες τῆς δύσης νὰ ξαναγυρίσουν στὸ Γοτθικὸ ρυθμό; Ἀφίνομε τὴν ἀπάντησιν στὸν Rodin : «Τεχνίτες ἄς ξαναγυρίσωμε στὴν ἐκδήλωσιν τῆς φυλῆς μας, κ' ἄς ἐξηγήσωμε τὸ πνεῦμα τῆς. Ν' ἀποδόσωμε τὴ ψυχὴ τῆς φύσεως μας καὶ ὄχι τὴ γοτθικὴ ἐκφράσιν τῆς. Ἡ ἀντιγραφὴ εἶνε κρύα, ἡ ἀντιγραφὴ εἶνε νεκρή. Οἱ ὥραιοι ρυθμοὶ εἶνε ἀντιγραφές ποῦ οἱ ἄνθρωποι παρουσιάζουν, μ' ἀντιγραφές παρμένες ἀπὸ πρότυπα θεῖα. Τοὺς δίνει ὁ τεχνίτης τὴ ζέστα τῆς ζωῆς. Ἄν εἶνε βγαλμένοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς φύσεως, εὐπρόσδεκτοι γίνονται στὰ δέντρα, στοὺς βράχους, στὰ σύννεφα. Γίνονται οἱ βουβοὶ σύντροφοι τῆς ὡμορφιάς.»

«Ὁ Καθεδρικὸς ναὸς! Σφίγγα τῆς ζωῆς τοῦ Βορρᾶ ἂν καὶ σπασμένος μένεις ἀθάνατος. Μήπως παύεις νὰ ζῆς; Ὅταν πλακώνει τὸ βράδυ, διαγράφσαι ἐκεῖ μακρυνά, σὰν μεγάλῃ σφίγγᾳ, μαζεμένη μέσα στὴ πεδιάδα!...»

«Ὅλο τὸ δρᾶμα ποῦ παίζεται μπροστά μας μέσα στὸ καθεδρικὸ ναό, μᾶς θυμίζει, μὲ τὴ μικρότερη χειρονομία μὲ τὴ μικρότερη κίνησιν, τὸ σιωπηλὸ καὶ ἀρχαῖκὸ δρᾶμα, τ' ἀγάλματα : ἀναπαραστάσεις τῶν Αἰσχύλων καὶ τῶν Σοφοκλέων...»

«Καὶ εἶνε ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ ρυθμό, τὸν Αἰγυπτιακὸ γρανίτη, τὴ Γοτθικὴ πέτρα ποῦ βγαίνουν οἱ σκέψεις—ὁδηγοὶ τῶν ἀνθρώπων.»

Σ' ὅλα του τὰ ἔργα, σ' ὅ,τι ἔγραψε, τὸ μεγάλο του μέλημα εἶνε νὰ μᾶς σπρώξῃ στὴν ἀγάπην τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐργασίας. Καὶ θὰ μᾶς δώσῃ τὸ ἀναμφισβήτητο παράδειγμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅλο του τὸ ἔργο εἶνε πόρισμα τῆς ἐργασίας του. Καὶ εἶνε γι' αὐτὸ ποῦ θὰ πῇ κάθε του σκέψιν, κάθε του παρατήρησιν χωρὶς φόβον, χωρὶς μετριοφροσύνη :

«Καὶ περπατῶ, στὸ σύνολον τῆς ζωῆς, ποῦ μ' ἀνήκει, ὄχι σὰν ἰδιοκτησία μου, μὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Rodin· γιατί ζῶ καὶ τὸ πνεῦμα μου σὰν ἀετός, ἄρπαξῃ ἀκόμα καὶ ὅ,τι δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ ἀνήκῃ.»

«Ὅσοι προσφέρουν τὴ ζωὴ τους, γιὰ νὰ γνωρίσουν τὴ Ζωή, μᾶς εἶνε σεβαστοί.»

Ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς θὰ ζητήσωμε νὰ μάθωμε τὴ ζωὴ τους γιὰ μᾶς τοὺς ἰδίους. Ἀπὸ τοὺς σακάτηδες τὴ φτώχεια τους, γιὰ νὰ συγκινήσωμε τοὺς ἄλλους.

«Ἡ εὐτυχία ὑπάρχει. Πόσο τὸ ὑποπευδόμενον, τώρα καὶ τόσα χρόνια. Πόσο εἶμαι βέβαιος αὐτὴ τὴ χεινωπωριάτικὴ μέρα μὲ τῆς μύριες σκέψεις! Πόσο, τώρα τὸ χειμῶνα μου, πόσο εἶμαι εὐτυχισμένος γι' αὐτό : δὲν κρίνω πιά, μόνο αἰσθάνομαι!»

«Ὁ ἄνεμος τοῦ οὐρανοῦ ποῦ λυγίζεις τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὴν ὡμορφιά! Ἀσταμάτητῃ μαγνητικῇ δύναμιν στῆς ψυχῆς μας! Τροφὴ τῆς σκέψεως,

εὐτυχία τῆς ζωῆς ! "Ἡμουνα κι' ἐγὼ ἕνας κρῖκος τῆς ἀλυσσίδας ποῦ κρέμεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸν πρὸς τὴν γῆ.»

«Ὁ θαυμασμός, αὐτὴ ἡ χαρὰ ποῦ ξαναρχίζει κάθε μέρα. Θέλω νὰ πεθάνω, ὀφείλω νὰ πεθάνω, μὰ αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτό μου σὰν ἕνα δέντρο δλάνθιστο. Τί ἀνταμοιβή ! Ἐ ν ν ο ῶ.»

Πόση ἐργασία καὶ μελέτη γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὴ λογικὴ συνοχὴ τῶν καθεδρικῶν ναῶν !

«Ἄς μὴ τὸ ξεχνοῦμε. Κάτω ἀπὸ τὸ πέτρινο ποίημα, κρύβεται ἡ ἐργασία τοῦ σοφοῦ· τοῦ σοφοῦ ποῦ κυνηγᾷ μὲ λύσσα τὴν ἀλήθεια. Σήμερα τὸ καταλαβαίνω. Μὲ τὴ μελέτη μιὰ-μιὰ οἱ ἀλήθειες φανερόνονται. Στὴν ἀρχὴ ὁ καθεὶς τὰ χάνει μπρὸς σ' αὐτὸ τὸ θαῦμα ... Οἱ θαυμασμοί, οἱ παρατηρήσεις ὑψώνονται σὰν σύννεφα. Τὸ μυαλὸ μὲ μεγάλα πηδήματα προσπαθεῖ νὰ ἐμβαθύνῃ σ' ἐκεῖνο ποῦ ξεύρει, νὰ τὸ δέσῃ μὲ τῆς καινούργιες του ἀπόψεις, γιὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ εὕρῃ τὰ συμπεράσματα, ποῦ γενικεύουν καὶ ἀπλοποιοῦν τῆς μελέτης, καὶ ἔτσι νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸν κεφαλαιώδη νόμον. Ἐπίστεψα πολὺν καιρὸ καὶ ἔγὼ ὅταν ἤμουνα νέος, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι, ὅτι ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς ἦτον ἄσχημος. Ἡμουν τόσο ἀχάριστος, στὴ πρώτη μέτῃ τῆς κακῆς μου ἐλευθερίας ! Ἐγνώρισα τὴν ἀξία του ταξιδεύοντας. Ὁ ἐπίμονος κόπος δὲν ἔμεινε ἄκαρπος. Σὰν βασιλεῆς μάγος, ἦλθα ἐπὶ τέλους νὰ προσκυνήσω ... Ἀλλάξῃ ὁ ἴδιος καὶ βρίσκω καινούργια πράγματα τὰ γνωστά, ὡμορφιὰς στῆς φόρμες ποῦ δὲν ἐννοοῦσα ... Εἶνε ἡ ἐργασία μου ποῦ μὲ ἄλλαξε. Μὲ τὸ νὰ μελετῶ πάντα μὲ περισσότερο πάθος, μπορῶ νὰ πῶ, πῶς πάντα ἀγάπησα μὲ περισσότερη δύναμη ...»

«Ὁ πραγματικὸς καλλιτέχνης πρέπει νὰ ἐμβαθύνῃ στῆς ἀρχαιότερες ἀρχές τῆς δημιουργίας. Ἐκεῖνος εἶνε μεγαλοφυῆς ποῦ γνωρίζει τὸ ὥραϊο μὲ ὑπομονητικὴ ἀγάπη, σιγὰ σιγὰ ἐμβαθύνοντας, κι' ὄχι μὲ μιὰ ἑξαφνὴ λάμψη τῆς εὐαισθησίας του. Δὲν ἔχει ἀνάγκη τὸ πνεῦμα, τοῦ γλήγωρα. Τὸ σιγὰ-σιγὰ θὰ πῇ προφύλαξη ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη. Ὅσοι νόμισαν τοὺς ἑαυτοὺς των ἀξίους νὰ ἔξηγῇσιν τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς, ἐθέσπισαν πῶς «οἱ γοτθικοὶ ἦσαν ἰδεαλισταὶ !» Ἐδῶκαν μιὰν εὐκολὴν χρῆσιν σ' αὐτὴν τὴν ἔκφραση. Ὁ ὅλος ὁ κόσμος τὸ ἐπανάλαβε... Ἀχ ! αὐτὴ ἡ τοῦρτα ἀπὸ κρέμα, ποῦνε τὸ ἰδεῶδες ! Χτῖσται τοῦ μεσαίωνα, ἀδιάλλακτοι σόφοί, νὰ τί ἡ ὕρε ἡ ἐποχὴ μας, γιὰ ν' ἀναλύσῃ τ' ἀριστοτελεῖματά σας ! Ἐγὼ ἔδωσα ὅλη μου τὴ ζωὴ γιὰ νὰ γνωρίσω τοὺς κανόνες σας, τὸ μυστικὸ τῆς κατασκευῆς σας, ποῦ τὸ μεταδίνετε ὁ ἕνας στὸν ἄλλον. Πεθαίνατε στὴ μέση τῆς ἐργασίας σας, μὰ ὁ μεγαλοφυῆς διάδοχος σας τὴν ξακολουθοῦσε. Ὁ καθεδρικὸς ναὸς δὲν σταματᾷ ποτέ. Ἀνεβαίνει πρὸς τὸν οὐρανόν. Νομίζει κανένας πῶς τελειώνει μὰ κεῖνος ὑψώνεται, πιὸ ἀψυλὸς ἀπὸ ἀλήθειες, σὰν βουνό.»

«Οἱ ἀρχιτέκτονες τῶν ἐκκλησιῶν μας, ὑπέταξαν τῆς λεπτομέρειες, στὴ δύναμιν τοῦ effet τοῦ ὅλου. Γι' αὐτὸ εἶνε τόσο ὥραιες, ὅταν τῆς βλέπομεν ἀπὸ μακρυνά. Ἐθυσίαζαν τῆς λεπτομέρειες στὸ κεφαλαιώδες : τὸ ἐπίπεδο. Τὸ κατὰ βάθος ἐπίπεδον εἶνε τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα. Εἶνε ὅλος ὁ νόμος.»

«Τί εἶνε ἡ λεπτομέρεια χωρὶς τὸ ἐπίπεδο ; Τίποτα. Οἱ πύργοι τῆς Bruges εἶνε θαυμάσιοι στὴ γύμνια τους. Τὰ σημερινὰ σπήτια καταφορτομένα ἀπὸ στολίδια εἶνε ἀπαίσια στὴν ὄψιν. Καὶ εἶνε ἡ ψυχὴ μιᾶς φυλῆς ποῦ θὰ δώσῃ τὴ δύναμιν τοῦ ἐπιπέδου. Ἐνας λαὸς θὰ ἔξηγῇ τὸν χαρακτήρα του, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ του. Οἱ πέτρες εἶνε πιστὲς ὅταν δὲν τῆς ξαφτιά-

νον. Εἶνε ἡ ὑπογραφή ἑνὸς ἔθνους... Τὸ ἐπίπεδο εἶνε πολὺ δύσκολο νὰ ὁρισθῇ, ὅπως κάθε σύνθετη ἔννοια : Εἶνε ὁ ὄγκος ἑνὸς ἀντικειμένου μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα. Μιὰ φορά, ποῦ εὗρισκαν αὐτὴ τὴ θεμελιώδη βάση οἱ Κύριοι-Χτίσται ἐστύλιζαν τὴν γραμμὴ μὲ διακοσμῆσεις· διακοσμῆσεις θαυμάσια ἐργασμένες. Κι' αὐτὸ εἶνε ἡ ἀξία τοῦ modelé. Τὸ modelé εἶνε τὸ αἶμα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ μορίου. Χωρὶς αὐτό, οὔτε χάρη οὔτε δύναμη : ἡ δύναμη σωρεύεται στὴ συνείδηση.»

Καὶ θὰ μᾶς δώσῃ αὐτὴ τὴν θαυμασία παρομοίωση τῶν καθεδρικῶν ναῶν μὲ τὰ βάρβαρα δρυϊκὰ μνημεῖα : «Ἡ ἐκκλησία μας εἶνε πλαγιασμένη σάν ἓνας dolmen μεταξὺ τῶν δύο meuhirs. Στὸ ἐσωτερικὸ ἡ ἡρεμία τῶν δέντρων εἶνε οἱ στῦλοι τῆς. Οἱ βράχοι καὶ τὰ κομμάτια τῶν ριζῶν, εἶνε οἱ ὄγκοι τῆς βάσης τῆς. Ἡ στέγη τῆς καλύβας εἶνε ὁ τόξινος θόλος τῆς. Ἡ λαμπράδα τῶν λουλουδιῶν ποῦ φυτρώνουν κατὰ μεγάλες ἐπιφάνειες εἶνε τὰ vitraux τῆς. Χωρὶς τὸ φῶς τῶν χρωματιστῶν γυαλιῶν, οἱ ἐκκλησίες μας θὰ ἦσαν μελαγχολικές. Ἡ Γαλλικὴ μεγαλοφυΐα μπόρεσε νὰ ἀντικαταστήσῃ μ' αὐτὰ τὸ χάδι τοῦ φωτός. Ἡ ἴδια αὐτὴ ψυχὴ τοῦ Κέλτου ἀνθίζει καὶ στὰ κιονόκρανα. Ὁ Γοτθικὸς ρυθμὸς παράτησε τὴν Ἑλληνικὴ διακόσμηση—τόσες φορὲς ἀντιγραμμένη ποῦ ἔχασε τὴν ἔννοιά τῆς. Τὰ πρότυπά του τὰ ξαναβρίσκει στὰ δάση, στοὺς λαχανόκηπους. Εἶνε τὸ δρῦ καὶ τὰ φύλλα του, ἡ ἀγκάθα, τὸ λαχανόφυλλο. Ὁ Γοτθικὸς ρυθμὸς εἶνε ἡ φύση μετατεθειμένη, καὶ ποῦ τὴν ξαναυρῶσκαμε πέτρινη. Ὅποιος δείχνει τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴ φόρμα, θὰ θυμᾶται πάντα τὴ δημιουργία ! »

Καὶ θὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ ὅλα τὰ πράγματα. «Καὶ θὰ ἔξηγήσου με τὰ μυστήρια τῶν πραγμάτων, σάν νὰ εἴμεθα οἱ ἔμπιστοι τῶν Θεῶν ! » Καὶ ὁ λόγος του θὰ στυλωθῇ σὲ δυνατὰ ἐπίπεδα, ἀνάλογα τῶν ἀγαλμάτων του. Θὰ μᾶς δώσῃ τὸ λυρικὸ τύπο κάθε σκέψης του· ὅπως μᾶς ἔδωσε τὴ δύναμη σὲ κάθε του ἔργο. Ὁ ἴδιος εἶπε : εἶμαι ὁ γόνος τῆς δύναμης.

Καὶ θὰ μᾶς μιλήσῃ μὲ ἡρεμία γιὰ τὴ φύση, «ὁ τεχνίτης εἶνε ὁ ἔμπιστος τῆς φύσης». Θὰ μᾶς μιλήσῃ μὲ ἀγάπη γιὰ τὰ λουλούδια : «ποῦ ἀπλώνουν τὰ χερὰκια τους στὸν ἥλιο, ποῦ ἀνοίγουν τὰ πέταλά τους, ζωηρὰ σάν φτεροῦγες τοῦ Ἑρῶτα»· γιὰ τὰ τοπεῖα, γιὰ τὰ δάση : «Ἀγαπημένο δάσος τοῦ Grœnendael ! Ἐκεῖ ἴσως ν' αἰσθῇ τὴν ἄγρια Μοῦσα μου ! »

Οἱ λυρικές του σκέψεις γιὰ τὸ μικρὸ σπασμένο κομμὶ Ἑλληνικῆς τέχνης : «Οἱ ἀρχαῖοι ἐδημιούργησαν ψυχὰς ποῦ θὰ ζήσουν, στῆς βιτρίνες μας, περισσότερο ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους ! »

«Αὐτὸ τὸ μάρμαρο συμβουλεύει καλύτερα τὸν γλύπτη, ἀπὸ ἕναν δάσκαλο. Μὲ σιγολέγει τὰ μυστικά, καὶ θὰ ξακολουθῇ νὰ μοῦ τὰ λέγῃ πιὸ δυνατὰ, ὅσο περισσότερο τοῦ μένω πιστός. Θὰ μοῦ δώσῃ μιὰ ψυχὴ ὅμοια μ' ἐκεῖνην τοῦ φίλου του, τοῦ Ἑλληνα γλύπτη, ποῦ τὸ ἔγλυψε....»

Οἱ ὕμνοι του στὴν Ἀφροδίτῃ τῆς Μήλου, στοὺς Καθεδρικοὺς ναοὺς τῆς Γαλλίας !

Καὶ ἡ πλέρια φωνὴ του θ' ἀντηχᾷ, προφητικὸ σάλπισμα τῆς ἀλήθειας. Θὰ μᾶς θυμίζει τὰ λόγια ποῦ ἀκούσαμε ἄλλοτε. Πότε ; Ἡ ἀλήθεια δὲν ἔχει ἡλικία !

Καὶ μεῖς φορεῖς τῆς φωνῆς του, θὰ ξαναλέγωμε πάλιν ἐκεῖνο : «**ΤΕ-ΧΝΙΤΕΣ, ΑΣ ΞΑΝΑΓΥΡΙΣΩΜΕ ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ ΜΑΣ, ΚΙ' ΑΣ ΕΞΗΓΗΣΩΜΕ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ. Ν' ΑΠΟΔΩΣΩΜΕ ΤΗ ΨΥΧΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΜΑΣ, ΚΑΙ ΟΧΙ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ !...**»